

היסטוריה ושירה מזווית אחרת

דיון בספרים "מלחמת השפות" מסדרת מנהרת הזמן ו"אומרים אהבה יש – סיפורו של חיים נחמן ביאליק"

גלילה רון-פדר עמית

הרצאה בכינוס השנתי לספרות ילדים ונוער, שהתקיים במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין בחנוכה, ג' בטבת תשע"ג 16.12.12

לפני שאנסה להבהיר מדוע לדעתי הדרך הטובה לקרב ילדים ובני נוער להיסטוריה ולשירה היא באמצעות סיפורים עלילתיים, אני רוצה להצהיר שאין שום קשר בין הדברים שאומר כאן לבין הכתיבה שלי.

הכתיבה שלי היא אינטואיטיבית וזורמת באופן לא מתוכנן. מעולם לא מצאתי את עצמי מחפשת מחקרים על המוח המסבירים את תהליכי אחסון הזיכרון ומנסה ליישם אותם תוך כדי כתיבת סיפור. אבל אחרי שאני מסיימת, ואחרי שמגיעות אלי תגובות של קוראים, לעיתים קרובות אני נדהמת לגלות איך המדע והספרות יוצאים יחד למחול משותף. אז גוברת בי הסקרנות ואני בוחנת את מה שכתבתי מזווית אחרת, מתוך צורך להבין "מה היה לנו כאן".

את הזווית האחרת הזאת, אני מקווה להציג.

אתחיל במחקרים עכשוויים על המוח, המוכיחים שהזיכרון שלנו תלוי במידע שמגיע אל התודעה, ולא פחות מזה, ואולי אפילו יותר, תלוי בחוויה הפיסית המשולבת במידע הזה. במילים אחרות, לכל מידע המאופסן בארכיון הזיכרון ישנם שני מזהים, המזהה היבש, המילולי, והמזהה החושי הרגשי. זאת הסיבה שבגללה ריחות מסוימים מחזירים אלינו אירועים מהעבר, וכך גם טעמים, ומנגינות ומראות הקשורים כולם בחושים שלנו.

ישנם מקרים ברורים שבהם השילוב של שני הגורמים בחוויה הדוק ולא ניתן להפרדה. מהצד החיובי אפשר להביא לדוגמה התאהבות, שבה מילים שאומר הנאהב נשמרות יחד עם המראה שלו, הריח, והמקום שבו התרחש האירוע. מהצד השלילי אפשר להביא לדוגמא את כל תופעות הפוסט טראומה: צבע אדום נקשר לרעש של נפילות, להרס ולמקלטים. אבל גם במקרים שבהם הקשר בין שני מחוללי החוויה הוא מקרי, הקשר נשמר היטב בזיכרון.

אם יצאנו לטיול, ולא עלינו אחד מחברנו נעלם ודאגנו לו מאוד, והלב פעם בקצב מואץ והזענו כהוגן מאימה, יש לשער שמכול הטיול הזה, את המקום שבו התרחש האירוע, נזכור היטב ולעומת זאת מקומות אחרים באותו טיול כנראה יישכחו.

אם תוך כדי שיעור משעמם בהיסטוריה, עם מורה מאוד שולי, אירעה רעידת אדמה והשולחנות רקדו ובתקרה ניבעו סדקים וכולנו היינו בפאניקה, יש לשער שאת השיעור הזה נזכור היטב וכמובן גם את המורה, בו בזמן שמורים אחרים, צבעוניים יותר, ידהו בזיכרון שלנו.

אם למדנו בבית הספר היסודי את שירי ביאליק, וממש לא התחברנו אליהם, אבל הכנו הצגה, וערכנו חזרות ולמדנו בעל פה, ואחד מאתנו קיבל את תפקיד אביו של ביאליק, ואחת מאתנו קיבלה את התפקיד להיות אמו, והבן הכי אהוב על הבנות היה ביאליק הילד, חווית ההופעה תלווה את השירים, וכך נזכור אותם עוד ימים רבים.

בישראל של המאה העשרים ואחת, קשה מאוד להסביר לילדים מה היה כאן לפני מאה שנה ומדוע תחייתה של השפה העברית כשפת דיבור, הייתה כמעט בבחינת נס. מי ששפת האם של הוריו היא עברית, ושפת האם של הורי הוריו היא עברית, מתקשה להבין איפה הנס כאן. תיאור מילולי יבש של מהלך האירועים, איך החליטו תלמידים למרוד במורים על הרקע הזה של שפת הלימוד, עשוי להיקלט באוזנו הימנית של כל תלמיד נבון, אבל הוא צפוי לצאת החוצה מהאוזן השמאלית. אם התלמיד יזכור את איתמר בן יהודה, זה לא יהיה מהשיעור על מלחמת השפות, או מההסברים כיצד ומתי התחוללה המהפכה שהביאה להפיכתה של השפה העברית לשפת דיבור, אלא מהספר של דבורה עומר **"הבכור לבית אב"י**". ואם הוא יזכור את מלחמת השפות, זה יהיה בעיקר מפני שהוא הזדהה עם אחת הדמויות שלקחו חלק במאבק הזה.

במילים אחרות: הסיכוי לגרום לתלמיד בן המאה העשרים ואחת להזדהות עם הרעיון של מלחמת השפות הוא אפסי. לעומת זאת הסיכוי לגרום לתלמיד בן המאה העשרים ואחת להזדהות עם אחד או יותר מהנערים והנערות שניהלו את המאבק הזה, גדול הרבה יותר. תלמיד מסוגל להזדהות עם תלמיד הרבה יותר מאשר עם רעיון הרחוק ממנו. באמצעות ההזדהות הזו, הוא חווה את הרעיון באופן רגשי. מעתה ואילך הזיכרון שלו יהיה משולב: זיכרון רגשי עם זיכרון רעיוני.

בספרי **"מלחמת השפות"** שהופיע בסדרת "מנהרת הזמן", זה מה שניסיתי לעשות. שוב אני מדגישה: כשכתבתי את הספר, לא חשבתי על התהליכים הפיסיולוגיים שמתרחשים במוח. חשבתי על עצמי. חשבתי על היכולת שלי להזדהות עם גיבורי המרד. ניסיתי להיות הם. חשתי את הלהט שלהם ואותו כתבתי. יצאתי מתוך הנחה שהתקופה אמנם השתנתה, אבל הרגשות של בני האדם לא. אותם רגשות סוערים שירגישו היום תלמידים שזכויותיהם ייפגעו, הרגישו לפני מאה שנה תלמידים אחרים. הרגשות הם אותם רגשות. הסיבות השתנו. אז נפגעו הזכויות הלאומיות של התלמידים העבריים כשהם נאלצו ללמוד בגרמנית. היום היו יוצאים למרד קרוב לוודאי בגלל פגיעה בזכויות אחרות.

במעבר החד שאעשה עכשיו מהיסטוריה לשירה, אני רוצה לבחון מחדש את השאלה האם השיר חייב להיות מנותק מיוצרו. לדעתי זו אפשרות, אבל לא הכרח. ישנם שירים שלא נוגעים ישירות בחוויה מסוימת בחייו של המשורר וישנם שירים שללא הבנת חוויותיו של הכותב, אין סיכוי להבין אותם לעומק.

במקרה של ביאליק, הקשר בין היוצר ליצירתו הדוק מאוד וישנם סיפורים, ואפילו שירים, שהם כמעט בבחינת תיעוד מדויק של עברו. לכן כשסיימתי לכתוב את ספרי "אומרים אהבה יש" על חייו של ביאליק, הרגשתי שאני מבינה את שיריו הרבה יותר טוב ממה שהבנתי אותם קודם, וכאשר בחנתי את הדברים מהזווית השונה שאותה הזכרתי קודם, נראה לי שזה גם מה שיקרה לקוראי. פרק או פסקה המתארים את מצב הרוח של המשורר בזמן כתיבת שיר מסוים, עשויים לעזור לדור שלא ידע את חיים נחמן, להזדהות אתו ולהתקרב אליו.

אביא לדוגמא דווקא את אחת מהיצירות המורכבות ביותר והפחות אישיות של ביאליק, "מגילת האש". למיטב זכרוני, כשאני למדתי את "מגילת האש" בתיכון, התקשיתי להבין אותה. אגדות חז"ל על חורבן בית המקדש לא דיברו אלי. התיאורים לא נגעו בי. ייתכן ששיננתי כמה הסברים של המורה, אבל מיד אחרי הבחינה הם נשכחו ממני.

במהלך כתיבת הספר ביקרתי באודסה. עמדתי בגן העיר ממש במקום שבו עמדו ביאליק ורביניצקי בליל פטיומקין, והשקפתי לעבר הנמל. האנייה ההיא, הפטיומקין, שמלחיה הכריזו מרד בשנת 1905, לא נראתה באופק, אבל יכולתי לדמיין אותה. מאותה אנייה נורו פגזים לעבר מחסני הדלק וחוללו שריפה איומה וגם אותה יכולתי לדמיין. לרגע הייתי ביאליק שמביט בלהבות האש ובבת אחת נהיו הדימויים שלו הרבה יותר ברורים. ואז הזכרתי לעצמי שממש באותם ימים שבהם התחוללה השריפה, ביאליק עסק באיסוף אגדות חז"ל, והתיאורים הלא ברורים של המגילה הלכו והתבהרו. מצד אחד השריפה האיומה. מצד שני האגדות שממלאות את התודעה של הכותב ומתערבות במראות.

למיטב זיכרוני זה היה המקום שבו החלטתי לשלב בספר שלי, בנספחים נפרדים אמנם, רשימה חלקית של השירים שנכתבו בתקופה שבה עוסק כל פרק. ההנחה שלי הייתה שאם הקורא נמצא בעיצומה של הזדהות עם כאבו או עם שמחתו של היוצר, תהיה לו יכולת רבה יותר להתקרב גם אל שיריו.

השנה שחלפה מאז יצא הספר לאור ושמהלכה קיבלתי תגובות רבות על הספר הוכיחה לי שלא טעיתי, ואני שמחה שהייתה לי הזכות לקרב צעירים לשירתו של ביאליק ובעיקר להקל עליהם להבין אותה.